

Jacob van Deventer in Groningen

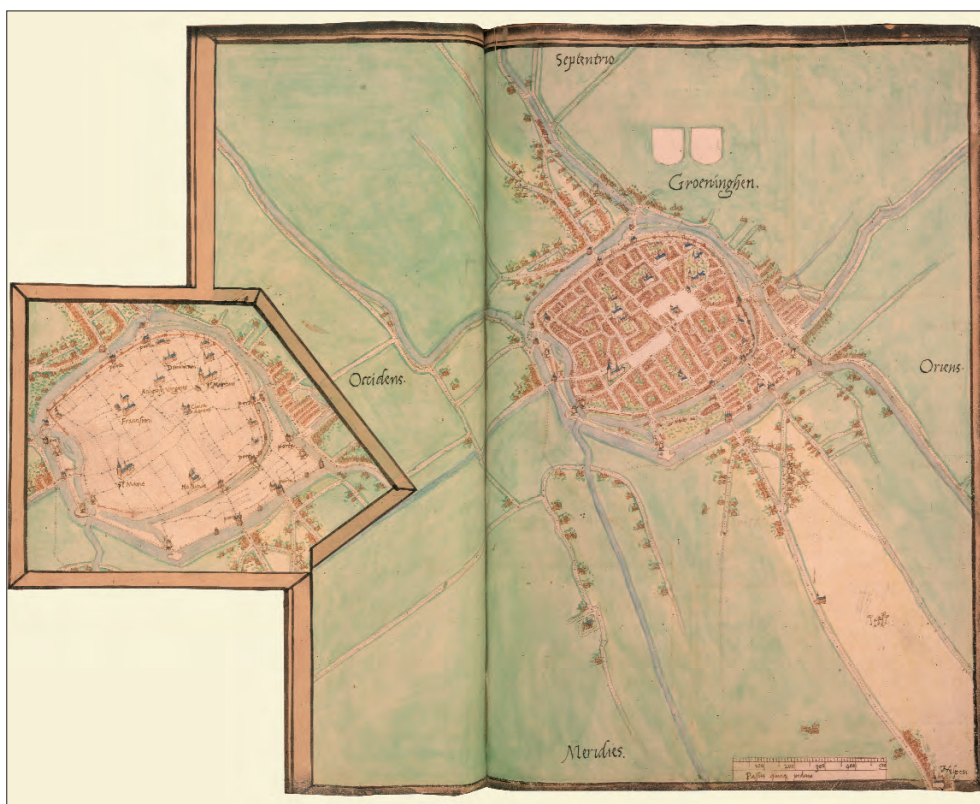
Meten is weten, maar wat wéten we van de 16e-eeuwse methode van meten?

Marcel Verkerk

Inleiding

In het kader van het maken van een Cultuurhistorische Waardenkaart van de Gemeente Groningen (CWK) is een aantal belangrijke historische kaarten van de stad gedigitaliseerd en door de afdeling Geo-informatie ingepast in de actuele topografische kaart. Het resultaat is sinds kort te bekijken op de website van de gemeente Groningen <http://fleximap.groningen.nl/gnmaps/monumenten/>.

De oudste kaart is de door Jacob van Deventer omstreeks 1565 gemaakte plattegrond van de stad. Hij ziet er niet alleen prachtig uit. Opvallend is de grote nauwkeurigheid met betrekking tot de positionering van de daarop weergegeven straten, gebouwen en vestingwerken (afb. 1). Dit roept vragen op als hoe deed men dat in die tijd en welke instrumenten had men daarbij tot zijn beschikking?

Afb. 1. De door Jacob van Deventer getekende kaart van de stad Groningen zoals die is opgeslagen in band III in de Biblioteca Nacional de España te Madrid. Kaart: collectie Stichting Jacob van Deventer, Alphen aan den Rijn.

Afb. 2. Overzicht van de door Jacob van Deventer gekarteerde steden in de Nederlandse gewesten.
Tekening Studio van Stralen naar Th. Rothfus uit: Koeman en Visser 1992.

Dit artikel gaat eerst in op de door van Deventer getekende kaarten en de plattegrond van Groningen in het bijzonder. Een geconstateerde afwijking roept de vraag op hoe indertijd gemeten is. Vervolgens is bekeken wat er in de literatuur bekend is over 16e-eeuwse meetmethoden, meetinstrumenten en de mogelijk gebruikte werkwijzen. Tot slot probeer ik een paar conclusies te trekken¹.

1. Met dank aan Arjan Velvis, Taco Tel en Joris van Haaften.

De plattegronden van Jacob van Deventer

Jacob van Deventer (Kampen? circa 1505 - Keulen 1575) kreeg in 1558 opdracht van Koning Philips II van Spanje om alle steden die bij de Nederlandse gewesten hoorden in kaart te brengen². Hij heeft tussen 1558 en 1570, in twaalf jaar tijd, ongeveer 260 steden gekarteerd in het gebied van het huidige Nederland, België, Luxemburg en delen van Noord-Frankrijk (afb. 2). De opdracht van Philips II is niet bewaard gebleven, een vrijgeleide die hij in 1559 meekreeg wel. Die vermeldt: *“Te visiteren, meten ende beschrijven alle de steden van onsen landen van herwärts overe, mitsgaders die rivieren ende omliggende vlekken ende dorpen ende oick die passaigen van den frontieren om van denselven ende der aenliggende landen, steden ende vlekken een register te maken”*³. Wat er precies verstaan moet worden onder *beschrijven*, is niet duidelijk, maar gezien het ons bekende resultaat moeten dit de getekende en ingekleurde plattegronden zijn, waarop in het Latijn de namen van de belangrijkste gebouwen zijn ingeschreven. De stadsplattegronden zijn samengebracht in twee banden (deel II en III) die zich bevinden in de archieven van de Nationale Bibliotheek in Madrid. Het eerste deel is niet bewaard gebleven, de andere delen bevatten samen de plattegronden van 222 steden. Daarnaast is van 119 steden een afzonderlijk exemplaar bekend, de zogenaamde Minuut, de vermoedelijk ter plaatse gemaakte pentekening, met tekst in het Nederlands.

Het opmeten en uitwerken van ongeveer 260 stadsplattegronden in twaalf jaar betekent een ongekend hoge productie. Als we er van uitgaan dat hij ongeveer de helft van het jaar, omdat de wegen dan begaanbaar waren, gebruikte om op locatie te werken en de andere helft thuis in Mechelen de kaarten in het net tekende en inkleurde, dan leert een rekensom ons dat Van Deventer gemiddeld 8,5 dag gedaan heeft over het inmeten van één stad⁴. Hierin inbegrepen reis- en rusttijd, het contact met de autoriteiten en mogelijk het overbrengen op de Minuut. Dit is een uitzonderlijke prestatie.

De oudste stadsplattegrond van de stad Groningen

De kaart die Van Deventer van de stad Groningen maakte, bestaat eigenlijk uit twee stadsplattegronden. Eén uitsnede met daarop de plattegrond met alleen het stratenpatroon, de diepen, en de vanuit militair oogpunt gezien belangrijke gebouwen als poorten en gebouwen met torens. Op de andere is behalve de bebouwing in de stad ook meer van de omgeving getekend (zie afb. 1).

Als de huidige topografie over de uitsnede van Van Deventer gelegd wordt, valt op dat de contour van de oude stad met zijn middeleeuwse stadsmuur bijzonder goed past (afb. 3). Dit geldt eveneens voor de belangrijkste oost-westverbinding door de stad (die van de Poelestraat via de Grote Markt en de Vismarkt naar de Brugstraat). Ook het stratenpatroon ten zuiden van de Vismarkt en de Grote Markt én dat ten noorden van de der Aa-kerk komt goed overeen. Anders is dat bij de twee belangrijkste straten ten noorden van de Grote Markt, de Oude Boteringestraat en de Oude Ebbingestraat. Hoewel de aanzet van deze straten bij de Grote Markt wél klopt, geldt dit niet voor de kruising met de stadsmuur. Van

2. Koeman en Visser 1992.

3. Ibidem.

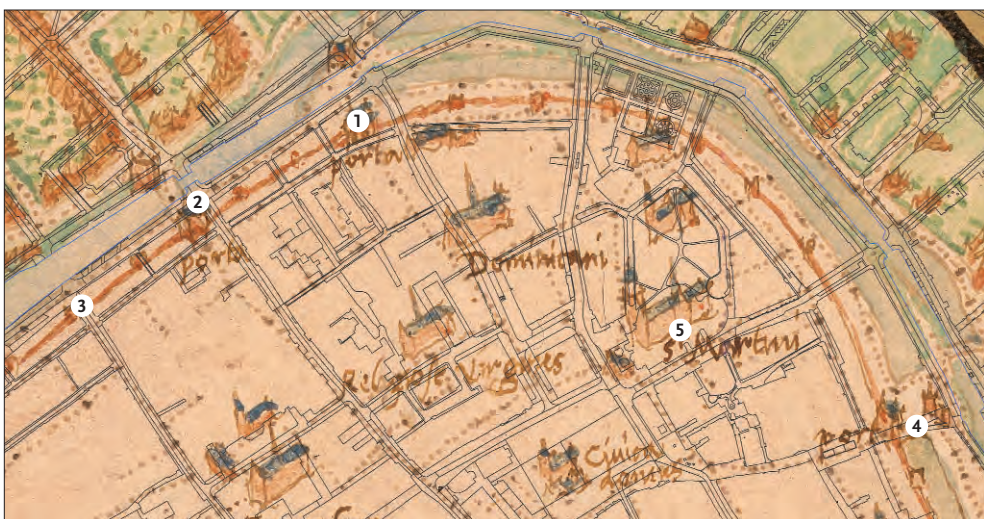
4. Uitgaande van 6 maanden × 12 jaar = 72 maanden × gemiddeld 30 dagen / 260 steden = 8,5 dag.

Afb. 3. Uitsnede van de kaart van Jacob van Deventer met daaroverheen het huidige stratenpatroon.
Bewerking kaart: Geo-informatie, collectie Dienst RO/EZ.

Deventer tekent de Boteringepoort circa 35 m te ver naar het westen en de Ebbingepoort zelfs circa 65 m. Ook de Martinitoren, het noordelijk gelegen Martinikerkhof en de straten in die omgeving passen niet goed en hebben allemaal een afwijking naar het westen. Dit is opmerkelijk omdat juist torens en poorten vroeger de belangrijkste oriëntatiepunten waren voor landmeters. De andere poorten en torens staan wel min of meer op de goede plek (afb. 4).

De twee 16e-eeuwse stadsplattegronden hebben binnen de contour van de stadswal allebei dezelfde afwijking in het noordoostelijk kwadrant van de stad. In opzet zijn ze dus vermoedelijk beide overgetrokken van hetzelfde origineel. De afwijking moet het gevolg zijn van een meetfout op locatie in het gebied ten

Afb. 4. Detail van afbeelding 3. 1. Oude Ebbingepoort; 2. Oude Boteringepoort; 3. Oude Kijk in't Jatstraat;
4. Poelestraat; 5. Martinitoren.